

Harry Perridon

OM BRUKET AV *SIG* OCH *SIN*

1. Reflexivitet och begreppet *subjekt*

I litteraturen om reflexiva pronomen förklaras förekomsten av dessa ord oftast med hjälp av begreppet *subjekt*: det reflexiva pronomenet har samma referens som subjektet i den sats det förekommer i. Varken *sig* eller *sin* behöver emellertid syfta på satsens subjekt, som följande exempel visar:

- (1) En dag hade hon mött min far i *sin* trilla bakom märren, han var nästan översnöad, och han såg henne inte fast hon nigit och hälsat. (Pleijel 1993: 46)

Subjektet i satsen *En dag hade hon mött min far i sin trilla* är *hon*, men *sin* syftar inte på detta subjekt, utan på *min far*. Wellander (1973: 123) försöker lösa detta problem genom att utvidga begreppet 'sats': inte bara satsen har subjekt - predikat struktur, utan också vissa 'satsvärdiga' satsdelar:

En sådan satsdel som för tanken har subjekt och predikat, bildar liksom "en sats i satsen", den utgör inom denna en i viss mån självständig enhet, vilket språkligt tar sig uttryck bl. a. att inom enheten possessivpronomen väljs med hänsyn till dennas -ofta endast tänkta- subjekt.

I (1) skulle då *min far i sin trilla* vara en 'satsvärdig satsdel' med *min far* som tankesubjekt. Denna lösning får ett visst stöd av det faktum att ett pronomen som fungerar som tankesubjekt i en dylik konstruktion ofta har subjektsform, t.ex. *hon* i:

(2) Det var ingen mening i det hon sa. Hon började prata om sin mam-ma, alltså inte *hon i det gröna huset* som hon var tillsagd, redan andra dagen, att kalla mamma, utan sin egen mamma. (Enquist 1991: 183)

Oblik form (*honom, henne* osv) föreligger däremot i en sats som:

(3) Titlar, fåfånga, jag bara frågar: hur många har dr Dern botat under dessa år jag sett *honom* i *sin* nesliga verksamhet? (Frostegård 1994: 16)

Förutom grammatiskt subjekt och tankesubjekt urskiljer Wellander i en äldre upplaga av *Riktig svenska* (Wellander 1947: 233ff) ett 'handlingens subjekt': "När predikatet har passiv form, är det grammatiska subjektet ett annat ord än det som för tanken är subjekt till verbets handling." Här verkar Wellander föregripa Fillmores kasusgrammatik: 'handlingens subjekt' kan mycket väl likställas med 'kasusrollen' Agens.

Ett fjärde begrepp som ofta används i beskrivningen av reflexiva pronomen är *tema* (eng.: *topic*). Bertocchi (1989: 453) som försöker ge de regler som styr valet av reflexivt pronomen i klassiskt latin, skriver t.ex. "It seems then that binding of anaphors in Latin is sensitive to such pragmatic functions as Topic and Contrast", och samma uppfattning återfinns hos Poirier (1989: 351):

"Bref, dans tous les exemples ci-dessus, le sujet grammatical, le mot au nominatif, s'efface devant le thème et/ou le sujet sémantique, et dans la conscience spontanée du locuteur-écrivain c'est ce thème ou sujet sémantique qui est mis en couple avec le reste de la phrase considéré comme son prédicat."

Inget av de här nämnda begreppen (grammatiskt subjekt, tanke-subjekt, agens och tema eller 'topic') är klart och entydigt definierat. Man har t.ex. försökt ge en formell definition av det syntaktiska sub-jektet med hjälp av bl. a. följande kriterier:

- (a) *kongruens*: subjekt är den nominalfras som det finita verbet kongruerar med;
- (b) *kasus*: (vissa) nominalfraser har en specifik subjektsform (nominativ); i svenskan är det f.ö. bara de personliga pronomenen som har en sådan form (*jag, vi, du, ni, han, hon, man, de*)
- (c) *position*: i de nordiska språken är den nominalfras som kan stå i både fundamentfältet och mittfältet satsens subjekt;
- (d) *reflexiva pronomen*: den nominalfras som det reflexiva pronomenet är koreferentiellt med är satsens subjekt;
- (e) *relativpartikeln 'som'*: *som* kan inte utelämnas om det är subjekt i relativsatsen.

Men det är klart att kriterierna (a) - (e) inte definierar samma mängder: subjektsformen (såsom *hon, jag*) kan t.ex. förekomma i andra positioner än dem som räknas upp under (c), t.ex. i slutfältet som predikatsfyllnad:

- (4) Hur ofta lockas vi inte på sidospår och hejdar oss förfärade och säger: Är detta *jag*? (Ekström 1988: 31)
- (5) Och för övrigt var det kanske inte *hon*. Naturligtvis var det inte *hon*. Det var inte likt henne. (Ekström 1988: 83)

och som framgår av följande exempel, kan reflexivt pronomen förekomma i samma kontext:

- (6) Han blev aldrig *sig själv* igen efter de där månaderna. (Samuelsson 1991: 87)

Det förvånar därför knappast att det råder stor oenighet bland lingvister om vilket element som får betraktas som subjekt i t.ex. presenteringskonstruktioner som: *Det har redan legat tre döda djur i dikeskanten* (Ooms 1991: 5)¹. Andra språk erbjuder ännu större

¹Litteraturen i ämnet är omfattande, se t.ex. Ljunggren 1926; Wallin 1936 och 1954; Hulthén 1944; Diderichsen 1964; Sundman 1977 och 1987; Plat-zack 1983;

Någon entydig semantisk definition av begreppet 'subjekt' står inte heller att finna i litteraturen. En numera gängse uppfattning är att det 'prototypiska' subjektet är både agens och tema (topic), men tyvärr finns det inte någon entydig definition av de termer som ingår i denna 'definition'. Om det mot förmodan skulle lyckas att entydigt definiera det filosofiska begreppet 'agens'⁴ kvarstår problemet att visa att detta begrepp har någon relevans för språkbeskrivningen: det finns absolut inget skäl att anta att det skulle vara språkets uppgift att artikulera s.k. logiska kategorier. Dessutom har dessa kategorier i praktiken oftast sitt ursprung i en dålig analys av språkliga fakta, så att omvägen över logik-en bara har till funktion att heligförklara den egna analysen: "Appelle an die Logik sind in der Grammatik verdächtig, und sind meistens gleichbedeutend mit schlechter Sprachwissenschaft", som Weinrich (1964: 212) med rätta skriver.

'Tema' eller 'topic' definieras gärna som 'det man talar om' eller 'det satsen utsägs om', och identifieras i de nordiska språken framför allt med 'första position i satsen' eller 'satsens fundament'. 'Det man talar om' är den klassiska definitionen av subjekt ('den satsdel varom något (predikatet) utsäges' *Nordisk familjebok* 1933: 762). Att hävda att subjektet 'prototypiskt' skulle vara 'topic', är sålunda ett krångligt sätt att säga att det som satsen utsägs om (subjektet) oftast står först i satsen. Detta är snarare en (rätt så trivial) beskrivning av fundamentfältets semantik, än en meningsfull definition av begreppet subjekt.

I nedanstående analys av svenskans reflexiva pronomen försöker jag visa att reflexivitet i ett språk mycket väl kan beskrivas utan att man tar sin tillflykt till begrepp som subjekt, agens och/eller topic.

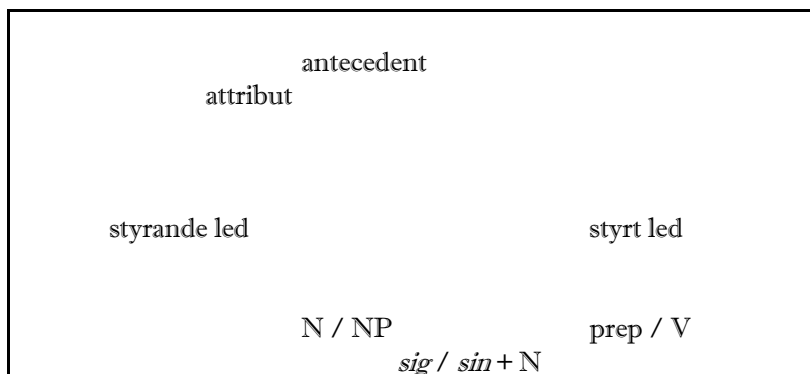
2. Reflexiva konstruktioner

⁴Kasusgramatikens guru Charles Fillmore är t.ex. tvungen att erkänna att: "nobody working within the various versions of grammars with cases has come up with a principled way of defining the cases, or principled procedures for determining how many cases there are, or for determining when you are faced with two cases that happen to have something in common as opposed to one case that has two variants." (Fillmore 1977: 70).

En reflexiv konstruktion består i princip av två led, en ‘*antecedent*’ (eller ‘*korrelat*’⁵), det nomen eller den nominalfras som det reflexiva pronomenet är koreferentiellt med, och en fras som fungerar som *attribut* (eller *bestämning*) till denna antecedent, och som innehåller det reflexiva pronomenet (*sig* eller *sin*). *Sig* är liksom *mig*, *dig*, *henne* osv. en oblik form, dvs det kan bara förekomma i kontexter där det är styrt, vanligtvis av en preposition eller ett verb. *Sin* är en adjektivisk form som kongruerar med det nomen⁶ som det är en bestämning till. Detta nomen måste vara styrt, så att ‘*sin* + N’ bara kan förekomma i de kontexter där vi också kan ha *sig*. *Attributet* består därför i sin tur av två led: ett styrande led, vanligtvis ett verb eller en preposition, och ett styrt led, som innehåller det reflexiva pronomenet. Detta ger följande allmänna struktur för en reflexiv konstruktion:

⁵Jørgensen & Svensson (1986) definierar *korrelat* och *antecedent* på följande sätt: “Det ord som pronomenet syftar på kallas **korrelat**.” (s. 24); “Med sambandsled menar vi ett led med ett innehåll som är känt och tidigare nämnt. [...] Med **antecedent** menas här det led som gör att sambandsledet är känt.” (s. 169). Varje korrelat är m.a.o. en antecedent. Eftersom det inte finns något skäl att skilja mellan den relation som råder mellan antecedent och pronomen å ena sidan och mellan antecedent och andra sambandsled å andra sidan, är termen *korrelat* överflödigt och därmed ett lämpligt offer för Ockhams rakkniv.

⁶Källström (1993: 165-187) diskuterar utförligt frågan vilket led som ‘kon-trollerar’ kongruensen. Han kommer till den slutsatsen att det är nominalfrasen som helhet som kontrollerar både nominalfrasintern och -extern kongruens. Att det är nominalfrasen och inte substantivet som både pronomen och predikativt attribut kongruerar med håller nog de flesta lingvister med om. Men att leden i en nominalfras skulle kongruera med den fras de själva bildar, förefaller mig vara en alltför djärv teori, som dessutom inte kan förklara varför det i vissa fall finns en skillnad mellan den interna och den externa kongruensen, t.ex. *Läxfria måndagar (det) är förträffligt*. Är den nominalfras *läxfria* och *måndagar* (?) enligt Källström kongruerar med, identisk med den nominalfras *det* och/eller *förträffligt* kongruerar med? Om den är *det*, varför har vi då olika adjektiviska former?

SCHEMA 1: Den reflexiva konstruktionen i svenskan

Som framgår av detta schema är reflexivitet att betrakta som en form av kongruens: det reflexiva pronomenet visar att den fras det ingår i semantiskt sett är en bestämning till en nominalfras som är given i kontexten (attributets antecedent). Det är antecedenten som bestämmer tolkningen av attributet, attributet befinner sig inom antecedentens semantiska domän.

Följande fall kan urskiljas: **A**. Det styrande leDET är icke-sammansatt och är en preposition (8-11) eller ett finit eller infinit verb (12-13)

- (8) Samtidigt såg jag helt tydligt landskapet runt Mansfeld, floden och kullarna, fruktträden i *sin* vita blom, de gnistrande hus-taken, och längre bort bergen. (Pleijel 1993: 28)
- (9) Skuggorna har försvunnit, korgens ogräs vissnat. Solen slår hårt. Söker skugga. I gräset vid häcken mot vägen. Bondkvinnorna med *sina* tunga skor. Deras skratt och klagan. Detta gröna gömsle, denna vänliga tillflykt. (Lindqvist 1969: 54)
- (10) Sedan kommer alla fram och tittar. Det känns litet högtidligt, nästan som om jag vore Lenin själv i *sin* glaskista. (Jersild 1980: 103)
- (11) Vi får i biografien bilden av en högst framgångsrik privatekonom och enskild företagare, den främsta företrädaren för *sin*

tids stor-finans, för att begagna modern terminologi. (Moberg 1971: 148)

- (12) Mörkret föll. I solens ställe steg i himlen en måne upp, den var blek, den kastade *sitt* sken över stranden. (Pleijel 1993: 253)
- (13) Samtidigt är det frapperande hur dessa politiska händelser tolkas utifrån religiösa mönster, Kristi lidande på Golgota, barnamordet i Bethlehem, legenderna om martyrer fromt mötande *sin* död. (Johannesson 1982: 35)

B. Det styrande ledet är ett syntagm. Det finns otaliga möjligheter, t.ex. finit + infinit verb, verb + preposition, adjektiv + preposition, verb + nominalfras + preposition, osv. I följande exempel består det styrande ledet av ett adjektiv (14), presensparticip (15) eller perfektparticip (16-17) + preposition/partikel:

- (14) Ur mina studier hade insikten om en ordnande princip i naturen stigit fram: en yttersta grund, kärleksfull, medveten om *sitt* syfte. (Pleijel 1993: 212)
- (15) Så slår jag ihop väskan och springer mot dörren, låter den förbli halvöppen bakom mig med den malplacerade mässing-klockan pinglande i *sin* kedja. (Larsmo 1991: 15)
- (16) Framför mig har jag skolfotokatalogen. Jag tittar ofta i den. Stirrar på dessa märkligt avlägsna barn, fångade i *sina* egna växande kroppar, utlämnade åt varandra. Jag ser vilka som blir slagna och vilka som slår. (Gardell 1992: 221)
- (17) Och människorna: eroderade som *sin* mark, som *sina* berg. Näsan har regnat bort. Ögonen slammat igen. Deras rörelser nedslipade som av vatten. (Lindqvist 1969: 17)

I dessa fall är kongruensen liksom transitiv: prepositionsledet är en bestämning till adjektivet som i sin tur är en bestämning till den nominalfras som är antecedent; via adjektivet kongruerar pronomenet med denna nominalfras, som både adjektiv och pronomen är koreferentiella med.

Transitiv kongruens föreligger också i följande exempel där det styrande ledet består av ett nomen + preposition och antecedenten är en *s*-form (NP + *s*):

- (18) Inte trodde Agathe på min fars litanior om *sín* storsinhet, *sitt* mod och *sín* myndighet. (Pleijel 1993: 20)
- (19) Han förtörnades med stor vrede över engelsmännen och deras makt över *sína* kolonier och över deras framfart. (Gyllensten 1995: 75)

Substantivet i det styrande ledet (*litanior* i 18, *makt* i 19) är semantiskt sett ofullständigt, dvs det skapar inte någon egen tolkningsdomän, utan tolkas inom den domän som bestäms av den nominalfras som det med hjälp av partikeln *-s* förbinds med; det lånar så att säga sin referens av denna nominalfras, och skänker den till sina attribut.

I svenskan är det bara attributet som kongruerar med 'innehavar-en' i possessiva konstruktioner, i norskan däremot kongruerar också 'huvudordet' ('det innehavda' enligt Källström 1993:46) med possessiv-attributet i den s.k. 'Garpe-genitiven', t.ex.: *Kari sín bror*⁷. Här har

⁷Konstruktionen förekommer också i fornsvenskan, Söderwall (1895: II, 333; Supplement: 703) ger följande exempel:

- (a) Kräffs aff os then himmelske fadhren sins (*den himmelske fadrens*) sons dyraste blodh.
 (b) the willo forraadha konungen sith (*konungens*) lifff.
 (c) tho funnom wi hwarghens for:da herra nielisse sin fulnadh i tøm för:da torpom (1419)

Även i yngre nysvenska påträffas 'Garpe-genitiven', t.ex. hos Runius (1709: *Den Durchleuchtige Genuesiskan*):

- (d) Den lilla Printzessan/ som man kallade Peppa, blef upfostrad hos *Margrefwinnan Durazzo sín Morsyster/* hwilken hade en dotter nästan af samma ålder.

Det har ofta hävdats att konstruktionen med reflexivt pronomen skulle vara ett lån från medellågtyskan: "Bruken av *sín* i forbindelser som *mannen sín hatt* er påfallende etter vanlig norsk (nordisk reflexivsyntax). [...] Dette tyder på at det er en fullt ferdig uttrykksmåte som er innlånt i norsk fra middelnedertysk gjennom talemålet" (Knudsen 1967: 65-66). Denna uppfattning bestreds redan av

Kari och *sin* samma referens, vilket kommer till uttryck i den reflexiva form-en hos pronomenet. Jämförbar med denna form av kongruens i norskan är possessivkongruensen i språk med possessiva suffix, som t.ex. tur-kiskan eller grönländskan. I ett turkiskt syntagm som (20) t.ex.:

(20)ö_renci-ler-in kitap-lar-_
elev-PL-GEN bok-PL-3POSS
elevernas deras bok/böcker → 'elevernas bok/böcker'

kongruerar genitiv och huvudord i både numerus (plural) och person (tredje). Suffixen *-lar* och *-_* upprepar genitivattributet på ungefär samma sätt som possessivpronomenet gör det i den norska Garpe-genitiven, eller i västjyska konstruktioner som *æ mand hans hat* 'mannens hatt'.

Antecedenten i reflexiva konstruktioner kan 'utelämnas', om den språk-liga eller utomspråkliga kontexten ger vid handen vilken referent det är fråga om. Ofta är denna referent ett vagt 'man' eller 'folk', i synnerhet om det styrande ledet är en infinitiv (18):

(21)Att förlora minnet är att förlora *sitt* jag. Att förlora ett minne är att förlora en del av *sitt* jag. Att fasthålla *sina* upplevelser, att med minnets hela kraft hålla *sitt* liv samlat tätt intill *sig* är att bevara *sig* själv. (Lindqvist 1969: 108)

Enligt Hellan (1988: 182) är denna konstruktion inte möjlig om det styrande ledet är ett verbalsubstantiv (+ preposition), men trots att han anser satsen som '*Kritikk av sine lærere er straffbart*' vara ogrammatiska, förekommer liknande konstruktioner i sakprosan, som bl. a. följande exempel ur *Dagens Nyheter* visar:

(22)Jag tror vi måste hitta en balans mellan 60-talets kollektiv-tanke och vår tids sökande efter *sig* själv som enskild individ. (*DN på stan* 13-18 juni 1992: 3)

I äldre perioder då det ansågs vara hövligt att tilltala en person som om man talade om henne/honom kunde imperativformer styra ett reflexivt pronomen, som i följande exempel ur Strindbergs *Fröken Julie* (1888):

- (23)FRÖKEN (*kokett*) Oförskämt! Förstår han sig på parfymer också? Dansa, det kan han bra... så, inte titta! gå *sin* väg. (s. 75)
- (24)FRÖKEN Generar han sig för mig? För att byta en rock! Gå in till *sig* då och kom tillbaka! Annars kan han stanna, så vänder jag ryggen till. (s. 77)

Kontexten får suppleras både antecedent och en del av det styrande ledet i (25): (Strindberg *Fadern* s. 14):

- (25)RYTTMÄSTARN Barnen skola uppfostras i fadrens bekännelse, enligt gällande lag.
 LAURA Och modren har ingenting att bestämma i den frågan.
 RYTTMÄSTARN Ingenting alls! Hon har sålt sin förstfödslorätt i laga köp, avträtt sina rättigheter mot att mannen drager försorg om henne och hennes barn.
 LAURA Alltså ingen rätt över *sitt* barn?

Inte något styrande led alls finns det i konstruktioner som *Husbonden gav drängen sin lön* eller *Jag unnar honom sin ära*. Både Wellander (1947: 235) och Vinje (1987: 221) betraktar dessa satser som slarvfel, Östergrens ordbok (Tredje bandet, spalt 1362) å andra sidan nöjer sig med att slå fast att både reflexivt och icke-reflexivt pronomen före-kommer. Enligt Thorell (1973: 89) är konstruktionen med reflexivt pronomen "typisk för ledig stil". Wellander (1947: 235) söker förklara förekomsten av reflexivt pronomen i dylika konstruktioner på följande sätt:

Ett omedelbart före pronomenet stående ord skymmer liksom bort subjektet och drar till sig uppmärksamheten så starkt, att *sin*

användes med syftning icke på subjektet utan på det närmare stående ordet

medan Vinje (1987: 221) menar att "I setningar med indirekte objekt melder det seg lett en forestilling om en innbygd 'skjult' setning: *Han gav Eva et eple - jf Eva fik et eple*". Konstruktionen, som påminner om Garpe-genitiven i norskan, är sällsynt i skriftspråket: jag har inte lyckats hitta något enda exempel på den i mitt material⁸. En besläktad konstruktion finns exemplifierad i (26 - 28):

- (26) Man får istället lita till sitt omdöme och sätta tidens alla bittra strider i *sitt* rätta sammanhang, varvid kanske ett mönster kan uppstå, vilket man kan dra lärdom av. (Frostedgård 1994: 31)
- (27) Bella tar skivan ur *sitt* fodral nästan högtidligt, väger den i handen några sekunder. (Fagerholm 1994: 117)
- (28) Om hon, Mimmo, hade promenerat med mig och vi blivit sedda, hade jag kanske kunnat ta tillbaka gatorna, ställt träden på *sina* rötter och bänkarna på *sina* ben igen. (Tunström 1976: 166)

Det reflexiva pronomenet *sitt* i (27) syftar på *skivan*, men den fras det ingår i är inte någon bestämmning till detta nomen. Konstruktionstypen är gammal, Söderwall (1895: II, 333) ger bl. a. följande exempel från 1400-talet: *iak utdrogh mit suärdh af sinne slidh; the riddara lypto*

⁸SAOB (1969; S 2529) skriver om detta bruk av *sitt*: "ss. bestämmning till direkt ob., med syftning på indirekt obj.; numera i sht (mindre br.) i förening med verb med bet.: giva o.d.;"

Konstruktionen tycks ha varit vanlig i äldre svenska, i Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (1895: II, 332-3) finner man bl. a. följande exempel: *skal thu thinom föräldrom ... sina nödhthorfft gifwæ; hug honom aff sith hufwdh; dömom wi domproghustenom sin hus.*

Från 1600-talet stammar följande exempel: *Efter halffit annadt år gaff Konungen honom icke alenast löös, vtan gaff honom igen sin sätegård Bir[n]jöo medh all sin arffue godz* (Swart 129).

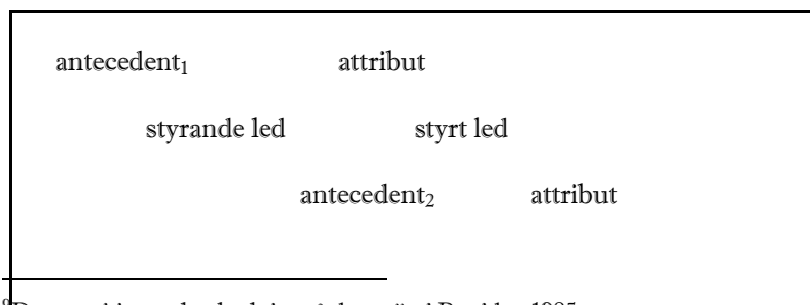
hännä aff sin häst, men betraktas numera av många som 'dålig svenska'.

Man kanske kan förklara förekomsten av reflexivt pronomen i konstruktionen genom att anta att ett transitivt verb semantiskt sett består av en kombination av två verb: ett *fortgångsverb* som anger att en viss handling äger rum, och ett *övergångsverb* som anger att ett objekt försätts i den situation som beskrivs av verbets perfektparticip: *Bella* i (27) utför en handling som leder till att *skivan* hamnar i det tillstånd som antyds med perfektparticipet *uttagen*⁹. Om en dylik förklaring har någonting för sig är konstruktionen en avancerad variant av den typ som (29) och (30) är exempel på:

- (29) Han dög inte ens till at bli delinkvent, androm till varnagel, vilket väl i någon mån hade gjort honom nyttig för *sitt* samhälle. (Delblanc. 1963: 11)
- (30) När hennes kropp har blivit så stum att hon inte längre känner den, när tystnaden har gjort henne osynlig även för *sig själv*, då får hon snart bli mammans flicka igen. (Palm 1992: 24)

I (30) styrs det reflexiva pronomenet *sig själv* av ett syntagm (*osynlig för*) och bildar med detta styrande led ett attribut till nominalfrasen *hennes*. Nominalfrasen plus attribut styrs i sin tur av det finita verbet *har gjort*, med vilket det bildar ett attribut till *tystnaden*.

Dylika konstruktioner i vilka det styrda ledet i sin tur är en reflexiv konstruktion är vanliga i både det talade och skrivna språket. Derasstruktur återges i följande schema:

⁹Det transitiva verbet beskrivs på detta sätt i Perridon 1985.

	styrande led	styrt led
NP ₁	prep/ V etc NP ₂	prep / V etc <i>sig/ sin</i> N

SCHEMA 2: Rekursiva reflexiva konstruktioner

Det reflexiva pronomenet tillhör både det 'underordnade' och det 'överordnade' attributet, och kan därför vara koreferentiellt med såväl antecedent₁ som antecedent₂. I (31-32) t.ex. är det den 'överordnade' antecedenten som det reflexiva pronomenet syftar på, i (33) däremot den 'underordnade' antecedenten:

- (31) Han drog försiktigt fram krisen ur den korta skidan. Han₁ lät den₂ vila i *sina* öppna handflator. (Pleijel 1993: 213)
- (32) Hon₁ skulle ha kunnat fråga sig (med [en handbok i själskunnskap]₂ tryckt mot *sina* mycket känsliga bröstvårtor): Varför trivdes jag inte? (Johnson 1974: 103)
- (33) Mamma hade rest dit på lunchen och de₁ hade hittat farmor₂ med-vetslös i *sín* säng. (Rådström 1989: 198)

Av dessa exempel framgår att det inte är grammatiska regler som styr valet eller interpretationen av reflexivt pronomen: den reflexiva formen visar bara att pronomenet är koreferentiellt med någon antecedent, inte med vilken. Det är snarare fråga om olika strategier som talaren och höraren väljer för att med mera eller mindre framgång kunna delta i en konversation. Talaren kan välja mellan två strategier:

HUVUDSTRATEGIN: Om det är möjligt att använda reflexiv form:
använd den!

TYDLIGHETSSTRATEGIN: Om du vill vara säker på att läsaren (höraren) tolkar pronomenet som syftande på den överordnade antecedenten: använd icke-reflexiv form!

Vill man uttrycka koreferens med den underordnade antecedenten finns det inget annat val än reflexiv form. Vill man däremot ange att pronomenet har samma referens som den överordnade antecedenten, använder man i talspråket och 'ledigt skriftspråk' nästan alltid reflexiv form¹⁰, men i 'vårdat skriftspråk' ofta icke-reflexiv form, för att förebygga missförstånd hos läsaren. Risken för missförstånd är emellertid oftast inte särskilt stor, för kontexten tillåter i de flesta fall bara en enda rimlig tolkning. I (34) t.ex.:

- (34) Han lade i det samma en köttbulle bakom sista oxeltanden och såg efter vad verkan det talet hade - men han blev icke smickrad då han₁ såg [tre fåniga anleten, vilka uttryckte den största häpnad,]₂ vändas emot *sig!* (Strindberg *Röda rummet*: 64)

kan det reflexiva pronomenet *sig* egentligen bara syfta på *han*, någon annan tolkning är knappast möjlig.

Risken att missförstås är obefintlig om NP₁ (den 'överordnade' antecedenten) beskriver en person och NP₂ (den 'underordnade' antecedenten) en sak, eller omvänt, eller om NP₂ syftar på talaren eller höraren, som i (35):

- (35) Det räckte att se färgen på rosorna för att förstå att Paul inte tänkte låta mig försvinna ur *sina* tankar. (Ooms 1991: 150)

Egentligen är det endast när både NP₁ och NP₂ beskriver en person (eller, mera sällan, en sak) som det kan löna sig att vara tydlig, dvs att använda icke-reflexiv form vid referens till NP₁. Det 'vårdade skriftspråket' har i detta fall därför ofta icke-reflexivt pronomen, som i följande exempel:

¹⁰Det kan alltså inte rekommenderas att följa Braunmüllers (1991: 56) råd: "Zur Vermeidung von Fehlern empfiehlt es sich, im Zweifelsfall entweder keine sehr komplexen Sätze zu bilden oder bei Mehrfacheinbettungen gleich die sog. *hans*-Formen zu verwenden."

- (36) Genom historien har kvinnan bestraffats för att hon₁ mot pengar låtit mannen₂ använda *hennes* kropp. (DN 14-03-95 A4)
- (37) När hon steg in i första bästa gränd såg hon₁ den sirlige gamle mannen₂ komma promenerande mot *henne* igen. (Palm 1992: 13)

Men reflexivt pronomenet förekommer också:

- (38) Hon hade ju uppfostrats vid att inte bara de gifta männen bytte hustrur sinsemellan, utan att en god värd₁ också lät sin nattgäst₂ få ha både *sin* hustru och *sina* ogifta döttrar. Lo-Johansson 1970: 185

Byts det icke-reflexiva pronomenet i konstruktioner som (36) eller (37) ut mot ett reflexivt, förändras enligt Wellander (1973: 124) inte bara stilen, utan också betydelsen:

Språkbruket medger i dylika fall rätt stor frihet. Därmed är icke sagt att i varje enskilt fall det ena pronomenet skulle ge alldeles samma betydelse som det andra. Den syntaktiska samhörigheten blir ej riktigt densamma i *Hon lät sjöluften smeka sin panna* och *Hon lät sjöluften smeka hennes panna - sin panna* är så att säga objekt till *lät smeka*, vars subjekt är *hon*, men *hennes panna* är objekt till *smeka*, vars subjekt är *sjöluften*.

I själva verket är det snarare fråga om tillämpning av olika strategier än om olika betydelser: talspråket är ju i mycket högre grad kontextbundet än skriftspråket och behöver därför inte vara lika precist och tydligt. Detta är grunden till att man oftare väljer TYDLIGHETSSTRATEGIN när man skriver än när man talar.

Det är förmodligen samma strävan efter tydlighet som leder till det relativt ymniga bruket av den icke-reflexiva formen *dess* i sakprosan. Det finns en tendens att *alltid* bruka *dess* om den nominalfras pronomenet ingår i styrs av en preposition, och pronomenet syftar på en nominal-fras som pronominaliseras med *den* eller *det*, t.ex.:

(39) Idén bakom teorin att en sats uttrycker ett omdöme kan ses på två sätt. Antingen kan den språkliga satsen förenas med *dess* lingvis-tiska mening eller också kan den språkliga satsen skiljas från *dess* lingvistiska mening. (Rudsånger 1985: 12)

Särskilt populärt är *dess* i ett prepositionsattribut som direkt följer sitt huvudord, som i följande exempel där prepositionen är *med*:

(40) Under natten stängs han på nytt in i den väldiga insektlådan med *dess* kvava och söta luft. (Evander 1989: 197)

(41) Härvidlag kan *satsmodellen* i detta arbete närmare preciseras: sats-modellen anger att en sats, den grammatisk-logiska satsen med *dess* subjekts-predikatsförhållande, säger något om den yttre verklighet-en (sakförhållandet) genom att uttrycka ett omdöme om hur denna yttre verklighet är. (Rudsånger 1985: 12)

Enligt Wellander (1973: 125-126) förändras också här betydelsen om det icke-reflexiva pronomenet byts ut mot ett reflexivt: "Likaså betyder *Slottet med dess dyrbara inventarier skall säljas* ungefär detsamma som *Slottet samt dess dyrbara inventarier skall säljas*. Det grammatiskt nor-mala *Slottet med sina inventarier skall säljas* betyder något i viss mån annat: *Slottet med därtill hörande inventarier skall säljas*." Denna uppfattning kan knappast vara riktig: varken i (40) eller (41) kan *med* bytas ut mot *samt*, *jämte* eller *och*. Det finns bara en skillnad i stil mellan reflexivt och icke-reflexivt pronomen i den här sortens konstruktioner: *dess*, som enligt Holmes & Hinchliffe (1994: 150) "is nowadays reserved almost exclusively for written Swedish", är betydligt mera formellt än *sin*.

Det icke-formella *deras* används ibland på samma sätt som *dess*, jämför t.ex. (42) med (40) eller (41), och (43) med (39):

(42) Väl ute tvingade hon sig att gå långsamt nerför trappan, att se på väggarna med *deras* målade mönster och försöka förstå att det här var verkligheten. (Edelfeldt 1991: 63)

(43) Linnæus låter Rolander avresa till Surinam och beställer av honom tvåhundra koschenillsköldlöss, varav femtio honor, placerade på *deras* moderplanta fikonkaktusen, till odling i orangeriet och nyttjande som färgmedel. (Florin 1995: 28)

I (44) syftar *deras* på personer; om man byter ut det plurala subjektet *de* mot ett singulart *hon* eller *han*, är icke-reflexivt pronomen knappast möjligt: 'Högst upp vid huvudgården till ^{??}*hennes* dubbelsäng hade hon satt en spansk docka'¹¹:

(44) Högst upp vid huvudgården till *deras* dubbelsäng hade de satt en jättelik spansk docka med stort, krulligt svart plathår. (Rådström 1989: 105)

3. Några specialfall

a. Jämförelser

Enligt Thorell (1973: 90) uppfattas *som* och *än* som prepositioner, och det är därför de kan användas som styrande led i en reflexiv konstruktion, som i nedanstående exempel:

(45) Nina grips av ångest. Det är en helt allvarlig känsla och hon vill inte dväljas i den som *sín* mor Rosa Ängel. (Fagerholm 1994: 281)

(46) Cikoria förmådde alltjämt uppskatta sådant, hon var tacksam att hon inte hunnit bli blasé, som så många av *sína* likar. (Edelfeldt 1991: 166)

¹¹ Icke-reflexivt pronomen förekommer ibland i liknande konstruktioner, t.ex.: 'Under *hans* vänstra öga har han något som liknar ett knappt förnimbart födelsemärke.' (Evander 1970: 78), men är då förmodligen att betrakta som ett slarvfel (detsamma gäller kanske också för ex. 43 och 44).

Det märkliga är emellertid att dessa 'jämförande prepositioner' till skillnad från vanliga prepositioner kan styra en subjektsform, som *vi* i (47) eller *han* i (48):

- (47) "Inte mycket, Tuan. De drivs liksom *vi* av sin hunger."
(Pleijel 1993: 262)
- (48) Till dess var Wulff-Hansen tvungen att lita på Holst och när man är tvungen att lita på en man som *han* har man inte råd med vilka känslor som helst. (Östergren 1992: 144)

Fast objektsform också förekommer (se ex. 49 nedan) är subjektsform det vanliga, t.o.m. i situationer där pronomenet knappast kan antas ha subjektsfunktion, som i exemplen 50 och 51:

- (49) Mannen -han måste vara närmare åttio- står orörlig bakom disken, hopsjunken framför en basfiol som måste vara en halv gång så lång som *honom* själv. (Larsmo 1991: 33)
- (50) Han stod bredvid mig vid den alltför höga bardisken, en man av samma brist på längd som *jag*, med en bakelse i handen. (Tunström 1992: 271)
- (51) Han hade alltid varit lättpåverkad av människor med starkare vilja än *han* själv. (Sjöwall & Wahlöö 1974: 215)

Eftersom reflexivt pronomen är nästan enarådande i konstruktioner som (45) och (46) verkar det som om det i svenskan finns två olika upp-sättningar regler för val av pronomen i jämförelsekonstruktioner: en för valet av personligt pronomen och en annan för valet av possessivt pronomen.

b. Appositioner

En apposition bildar ofta en fras för sig; det ord eller den fras som den är en apposition till fungerar i så fall som den antecedent som pronomen valet rättar sig efter. Eftersom hela appositionen är ko-referentiell med denna antecedent är reflexivt possessivt pronomen uteslutet, jfr. exemplen (52) och (53) nedan. Om appositionen däremot

känns som en del av den sats eller konstruktion som antecedenten ingår i, är den liksom sidoordnad med antecedenten och väljs pronomen enligt schema 1 eller 2 ovan, se t.ex. (54). Ofta är det ordföljden som avgör vilken konstruktionstyp som väljs: om man t.ex. placerar frasen 'till mig, POSS₁ egen pojke' i (52) i fundamentfältet, väljer man gärna *sin* i.st.f. *hans*, och omvänt: om frasen '1372, året före POSS₁ död,' i (54) flyttas till slut-fältet, ligger det nära till hands att välja det icke-reflexiva *hennes*.

- (52) Han₁ hade skrivit versen med bärgningslistan till mig, *hans* egen pojke. (Enquist 1991: 232)
(53) Så fäste han blicken på mig, bror *hans*. (Norström 1984: 8)
(54) 1372, året före *sin* död, gjorde hon en pilgrimsfärd till Kristi grav i Jerusalem. (Moberg 1970: 235)

Besläktad med appositionen är konstruktionen med resumtivt (upp-repande) pronomen (*Bonden han sår*). Som framgår av exemplen (55-56) påverkas pronomenvallet inte av det resumtiva pronomenet/ad-verbet¹²:

- (55) Jag tycker att *sitt* liv, och sånt man minns, och sånt man ser runt omkring sig, det ska man hålla för sig själv. (Berglund. 1994: 52)
(56) Under *sina* studier på universitetet i Stockholm så satt han på lektioner och trodde att han sände ut tankar till andra studenter hjärnor som de kunde läsa. (DN19-11-94)

¹²Hellan (1988: 274ff) skiljer mellan ett introducerande och ett kontras-terande bruk av 'left dislocation'. Om talaren vill presentera det 'utbrutna' ledet, måste han enligt Hellan välja icke-reflexiv form, t.ex.: 'Katten *hans* (**sin*), *Jon* blir aldri lei av å snakke om den'. Väljer han reflexivt pronomen och placerar det resumtiva pronomenet i fundamentfältet, är det fråga om 'contrastive dislocation': 'Katten *sin* (²²*hans*), den blir *Jon* aldri lei av å snakke om.'

c. Satsklyvning

I en 'satsklyvning' (dvs: emfatisk utbrytning med hjälp av relativsats) har det utbrutna ledet samma form som i motsvarande 'okluvna' sats; jämför t.ex.: *Det är henne det handlar om* med: *Det handlar om henne*. Satsklyvningen påverkar inte heller pronomenvalet: *Sonen körde nu bilen. Det var första gången i sitt liv (han gjorde detta) - i hans liv (detta skedde)* (Thorell 1973: 89).

Fast det inte är fråga om emfatisk utbrytning i någon av dem, ser konstruktionerna i 57 - 58 ut som 'kluvna' satser: (57) är en s.k. 'öakta satsklyvning' ('pseudo-cleft'), och (58) är en presenteringskonstruktion som så att säga är den 'presentativa' motsvarigheten till den 'emfatiska' utbrytningen¹³:

(57) Föreläsningar och *sin* ringaktning var det enda han brukade anse sig tvungen att förmedla till dem och när de nu uteblev trodde mina bröder uppenbarligen att han var nöjd med deras insats. (Tikkanen 1977: 106)

¹³Enligt Huddleston (1984: 469) finns det i engelskan inte bara 'it-clefts', utan också 'there-clefts':

John kept interrupting *It was John that kept interrupting*
One man kept interrupting *There was one man that kept interrupting*

Både i *it-clefts* och i *there-clefts* kan relativpartikeln *that* utelämnas ("for some speakers at least"): *It was John kept interrupting; There was one man kept interrupting*. Enligt Hannay (1985: 89-95) finns det en skillnad i betydelse mellan konstruktioner med och utan relativpronomen. Med pronomen är *there*-konstruktionen en 'E-existential', som presenterar ett objekt, och utan pronomen en 'SOA-existential' som presenterar ett sak-förhållande ('state-of-affairs'), jfr t.ex. följande satser:

There was something hard fell on the floor SOA-existential

There was something hard that fell on the floor E-existential

Vårt exempel *Det finns perioder i sitt liv som man helst vill glömma* är säkert (en svensk motsvarighet till) ett 'there-cleft', och förmodligen en 'E-existential'.

(58) Det finns perioder i *sitt* liv man helst vill glömma. (Berglund 1994: 55)

I nästa exempel står det reflexiva pronomenet i relativsatsen, men syftar på en antecedent i den 'överordnade' satsen:

(59) Skrean var för folket som en fjärde regent. Nu hade det fyra, som regerade *sig*. (Lo-Johansson 1974: 171)

Denna konstruktion som numera knappast känns naturlig längre ("numera nästan bl. i korta, nödvändiga bisatser", SAOB 1969, S 2530) är en variant av den rekursiva reflexiva konstruktionen (se SCHEMA 2 ovan).

d. Satsfläta

"Särskilt stötande och ofta vilseledande blir satssammanflätningen när den leder till uppenbara brott mot subjeksregeln", skriver Wellander (1973: 227) och ger bl.a. följande exempel:

(60) Under *sin* (!) Jämtlandsresa är det meningen att kronprinsen även skall förrätta invigningen av det nya kraftverket.

Av utropstecknet att döma är det framför allt det reflexiva pronomenet *sin* som här väcker språkvårdarens vrede: det kongruerar inte med subjektet i den sats det står i, utan med subjektet i den underordnade (*att*-) satsen.

I och för sig skiljer sig satsflätan vad pronomenväl beträffar knappast från de under **3c** behandlade satsklyvningarna: den enda skillnaden är att antecedenten inte står i en relativsats utan i en sats som är en satsdel i en annan, 'överordnad' sats:

a. Det är nog inte <i>henne</i> (<i>som</i>) han vill tala med	satsklyvning
b. <i>Henne</i> tror jag nog inte (<i>att</i>) han vill tala med	satsfläta
c. Det är nog inte <i>sin läkare</i> han vill tala med	satsklyvning
d. <i>Sin läkare</i> tror jag nog inte han vill tala med	satsfläta

I (61) har skribenten tillämpat HUVUDSTRATEGIN och syftar det re-flexiva pronominet på den 'överordnade' antecedenten *hon*:

(61) Vad₂ tror hon₁ utmärker *sín* generation? (DN17-06-92)

Frasen *utmärker sín generation* kan betraktas som (objektiv) predikats-fyllnad som kongruerar med 'subjektet' (*hon*), jfr följande omskrivningar med infinit verb (a) och adjektivfras (b):

- a. Vad₂ anser hon₁ utmärka *sín* generation?
- b. Vad₂ betraktar hon₁ som utmärkande för *sín* generation?

Källor

- Berglund, Anne-Marie. 1994. *Raserier*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Edelfeldt, Inger. 1991. *Rit*. Stockholm: AWE/Gebbers
- Ekström, Margareta. 1988. *Skilda öden*. Stockholm: Bonniers.
- Enquist, Per Olov. 1991. *Kapten Nemos bibliotek*. Stockholm: Norstedts.
- Evander, Per Gunnar. 1989. *Medan dagen svalnar*. Stockholm: Bonniers.
- Fagerholm, Monika. 1994. *Underbara kvinnor vid vatten*.
- Florin, Magnus. 1995. *Trädgården*. Stockholm: Bonniers.
- Frostegård, Johan. 1994. *Älgarnas vinter*. Stockholm: Bonniers.
- Gardell, Jonas. 1992. *En komikers uppväxt*. Stockholm: Norstedts.
- Gyllensten. 1995. *Ljuset ur skuggornas värld*. Stockholm: Bonniers.
- Jersild, PC. 1980. *En levande själ*. Stockholm: Bonniers.
- Johannesson, Kurt. 1982. *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Johnson, Eyvind. 1974. [1949]. *Drömmar om rosor och eld*. Stockholm: Bonniers (Delfinserien 48).
- Larsmo, Ola. 1991. *Stumheten*. Stockholm: Bonniers.
- Lindqvist, Sven. 1969 [1967]. *Myten om Wu Tao-tzu*. Stockholm: Delfin. (Delfinserien 332).
- Lo-Johansson, Ivar. 1970. *Vällustingarna*. Stockholm: Bonniers.
- Moberg, Vilhelm. 1970. *Min svenska historia berättad för folket. I: Från Oden till Engelbrekt*. Stockholm: Norstedts.
- Moberg, Vilhelm. 1970. *Min svenska historia berättad för folket. II: Från Engelbrekt till och med Dacke*. Stockholm: Norstedts.
- Norström, Göran. 1984. *Guds grammofon*. Stockholm: Norstedts.
- Ooms, Amanda. 1991. *Nödvändighet*. Stockholm.
- Palm, Anna-Karin. 1992. *Utanför bilden*. Stockholm: Bonniers.
- Pleijel, Agneta. 1993. *Fungi*. Stockholm: Norstedts.
- Rådström, Niklas. 1989. *Månen vet inte*. Stockholm: Gedins.
- Samuelsson, Tony. 1991. *Den harmynte trumpetaren*. Stockholm: Prisma.
- Samuelsson, Tony. 1993. *Gäst hos borgerligheten*. Stockholm: Prisma.

- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per. 1974. *Polismördaren*. Stockholm: Norstedts.
- Strindberg, August. 1963. *Fadren* [1887] / *Fröken Julie* [1888]. Stockholm: Aldus/Bonniers (Strindberg i Aldus 6).
- Strindberg, August. 1967 [1879]. *Röda rummet*. Stockholm: Aldus/Bonniers. (Strindberg i Aldus 2).
- Tikkanen, Henrik. 1977 [1975]. *Brändövågen 8*. Stockholm: Bonniers (Delfinserien 559)
- Tunström, Göran. 1976. *Prästungen*. Stockholm: Bonniers.
- Tunström, Göran. 1992 [1986]. *Tjuven*. Stockholm: Bonniers (Bonnie Pocket)
- Klas Östergren. 1992. *Ankare*. Stockholm: Bonniers.

Litteratur

- Bertocchi, Alessandra. 1989. The Role of Antecedents of Latin Anaphors. In: Calboli, Gualtiero (ed.) *Subordination and Other Topics in Latin*. Amsterdam/Philadelphia, 441-461.
- Braunmüller, Kurt. 1991. *Die skandinavischen Sprachen im Überblick*. Tübingen.
- Diderichsen, Paul. 1964. Sætningsleddene og deres stilling tredive år efter. In: Dal, Erik m.fl. (red.) *Danica. Studier i dansk sprog*. Til Aage Hansen 3.9.1964, Aarhus, p. 105-119
- Falster Jakobsen, Lisbeth & Olsen, Jørgen. 1984. Subjekt - Sobjekt? Eine Diskussion der Subjektsdefinition im Dänischen. *NJL* 7, 1-40
- Fillmore, Charles. 1977. The Case for Case Reopened. In: Cole, Peter & Jerold M. Sadock (eds.) *Syntax & Semantics 8. Grammatical Relations*. New York.
- Greaves, Edwin. 1921. *Hindi grammar*. New Delhi.
- Hannay, Michael. 1985. *English Existentials in Functional Grammar*. Dordrecht.
- Hellan, Lars. 1988. *Anaphora in Norwegian and the Theory of Grammar*. Dordrecht NL/ Providence USA
- Holmes, Philip & Hinchliffe, Ian. 1994. *Swedish. A Comprehensive Grammar*. London & New York.

- Huddleston, Rodney. 1984. *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge.
- Hulthén, Lage. 1944. *Studier i jämförande nordisk syntax 1*. Göteborg
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan. 1986. *Nusvensk grammatik*. Malmö.
- Keenan, Edward L. 1976. Toward a Universal Definition of "Subject". In: C.N. Li (ed.) *Subject and Topic*. New York, 305-333.
- Knudsen, Tryggve. 1967. *Kasuslære. Bind 2. Dativ - Genitiv*. Oslo.
- Källström, Roger. 1993. *Kongruens i svenskan*. Göteborg.
- Ljunggren, Ragnar. 1926. *Om den opersonliga konstruktionen*. Uppsala
- Norde, Muriel. 1997. *The history of the genitive in Swedish. A case study in degrammaticalization*. Amsterdam.
- Perridon, Harry. 1985. Om svenska verb. In: Allén, Sture m.fl. (red.) *Svenskans beskrivning 15*. Göteborg, 387-400.
- Perridon, Harry. 1989. *Reference, Definiteness and the Noun Phrase in Swedish*. Amsterdam.
- Platzack, Christer. 1983. Existential Sentences in English, German, Icelandic and Swedish. In: Karlsson, Fred (ed.) *Papers from the Seventh Scandinavian Conference of Linguistics*. Hanaaari, Finland, december 17-19, 1982, p. 80-100.
- Poirier, Michel. 1989. Le fonctionnement du réfléchi latin, témoignage sur la pertinence linguistique de l'opposition sujet / prédicat? In: Lavency, M & D. Longrée (red.) *Actes du Ve Colloque de Linguistique latine*, Louvain-la-Neuve, 345-354.
- Raeside, I.M.P. & Nemade, B.V. (1991) *Marathi Reading Course*. New Delhi.
- Rudsänger, Hans. 1985. *Sats, struktur och perspektiv. Subjektsdiskussioner*. Uppsala.
- Thorell, Olof. 1973. *Svensk grammatik*. Stockholm.
- Vinje, Finn-Erik. 1987⁴. *Moderne Norsk*. Oslo.
- Wallin, Isak. 1936. *Om det grammatiska subjektet. En semologisk och morfologisk studie*. Stockholm
- Weinrich, Harald. 1964. *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart.
- Wellander, Erik. 1976³ [1947²]. *Riktig svenska*. Stockholm.

Östergren, Olof. 1902. Några fall av kasusväxling i fornsvenskan. *Arkiv för Nordisk Filologi* **18**, 17-52.